

Dinasztikus kapcsolatrendszerek a 11. századi Kelet-Közép-Európában

Báling Péter: *Az Árpád-ház hatalmi kapcsolatrendszerei. Rokonok, barátok és dinasztikus konfliktus Kelet-Közép-Európában a 11. században és a 12. század elején.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021. 567 oldal (Arpadiana VII.)

A recenzeált kötet szerzője, Báling Péter 2019-ben védte meg doktori értekezését a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, ahol a Középkori és Koraújkori Történelmi Tanszék tudományos munkatársaként az elmúlt évek során több kutatási programba is bekapcsolódhatott: a pápai delegáltak magyarországi működésének feltárására vállalkozó DeLegat Online projekt két ciklusát követően jelenleg is aktív résztvevője a *Középkori német nyelvű elbeszélő források – Magyarország Mügelin Henrik (Ungarnchronik), Ottokár aus der Gaal (Chronik) és Jakob Unrest (Ungarische Chronik) műveiben* c. kutatásnak (NKFIH K 123848). A terjedelmét tekintve is impozáns mű, amelyet most a kezében tarthat az olvasó, Báling doktori disszertációjának átdolgozott változata. Ahogyan azt az ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont *Arpadiana* sorozatában megjelent monográfia fülszövege is jelzi, a munka két könyvet egyesít egyetlen kiadványban: míg az első egység az Árpádok, a Piastok és a Přemyslidák dinasztikus kapcsolatrendszereit teszi elemző bemutatás tárgyává az ezredfordulótól a 12. század elejéig ívelő időszakban, addig a genealógiai függelékként megjelölt második rész az Árpád-házi uralkodók, hercegek és hercegnők részletes családtörténelmi adattára: a szerző Gézától Könyves Kálmánig mintegy huszonhat személy genealógiai adatait tárgyalja önálló szócikkek formájában.

A kötet első 251 oldalát felölelő elemzés közép-európai kontextusba ágyazva mutatja be az Árpádok 11. századi hatalmi kapcsolatrendszereit. Szent István és utódai dinasztikus összeköttetéseiről a 18. század óta könyvtárnyi irodalom született. Sokat tárgyalt témáról van tehát szó, ám Báling megközelítése két okból is újszerűnek mutatkozik a hagyományos genealógiai, illetve külpolitika-történelmi feldolgozások nézőpontjához képest. Egyfelől komparatív bemutatást kínálva a Piastok és a Přemyslidák családi történetével együtt tárgyalja az Árpádok rokonsági

kapcsolatait, másfelől pedig társadalomtörténeti perspektívában szemlélődik, amikor a Gerd Althoff nevével fémjelzett német történeti iskola fogalomrendszerének segítségével kísérli meg leírni a közép-európai térség 11. századi uralkodóházainak viszonyrendszerét. Nem Báling feldolgozása az egyetlen munka a közelmúlt magyarországi szakirodalmi terméséből, amely rávilágít arra, hogy az összehasonlító módszer a magyar, a cseh és a lengyel uralkodók uralma alá tartozó területek történeti folyamatainak mélyebb megértéséhez vezethet. A szerzőre inspirálóan hatott doktori témavezetője, Bagi Dániel néhány évvel korábban publikált monográfiája,¹ amely az Árpádok 11. századi országmegosztásait és trónviszályait állítja párhuzamba a Piastok és a Přemyslidák hatalomért vívott küzdelmeivel. Ugyancsak Bagi volt az, aki a magyar medievisztikával megismertette azt a metodikát, amelyet az ún. münsteri iskola – Gerd Althoff és köre – dolgozott ki a középkori német társadalom csoportjainak és kapcsolatrendszerének vizsgálatára.²

A munka törzsszövegét képező elemző bemutatás négy nagyobb egységre tagolódik. A bevezető fejezetben (9–36.) Báling ismerteti vállalkozása céljait és kereteit, valamint felvázolja a kutatástörténeti előzményeket. Az Árpádok dinasztikus házasságkötéseinek és családi kapcsolatainak gazdag historiográfiáján belül négy alapvető módszertani irányt vél megkülönböztethetőnek: önálló blokkokban tárgyalja a genealógia, a diplomácia- és kapcsolattörténet, valamint a társadalomtörténet főbb eredményeit. Külön alfejezetben szól az összehasonlító módszer alkalmazásáról: utóbbi egységben kapnak helyet az időkeretek megválasztásával kapcsolatos megfontolások is. A szerző a megelőző korszakok elégtelen forrásdottságaival magyarázza, hogy vizsgálatai számára Géza fejedelem államszervező tevékenysége jelenti a kiindulópontot. A záródátum megválasztásában – az elemzés Kálmán király haláláig ível – a magyar középkorkutatás hagyományos, a könyves uralkodó elhunytát fordulópontként értékelő korszakolását követi. Szükségnek tartja továbbá azt is rögzíteni, hogy a kutatás geográfiai kereteként meghatározott Kelet-Közép-Európa fogalma alatt az Árpádok, a Piastok és a Přemyslidák által a korszakban uralt területek összességét érti. A munka második fejezetében kerül sor a későbbi elemzés során tanúságul hívott forrásbázis részletező bemutatására (37–61.). Bár a kötetben tárgyalt kérdéskörhöz a szájhagyomány mellett a törvény- vagy oklevélszövegek is szolgálnak adalékokat, a téma elsődleges forrásai kétségkívül a narratív kútfők: a 14. századi krónikakompozíció vonatkozó fejezetei mellett Báling fokozottan támaszkodik Gallus Anonymus és Prágai Kozma elbeszéléseire is.

¹ Bagi Dániel: *Divisio regni. Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és a korai 12. században*. Pécs, 2017.

² L. pl. Althoff, Gerd: *Die Macht der Rituale. Symbolik der Herrschaft im Mittelalter*. Darmstadt, 2003.

Az elemzés gerincét a harmadik, a *Kelet-Közép-Európa dinasztikus összeköttetései* címet viselő fejezet képezi. Az egység első része a középkori házasságkötések jogi hátterének szentel figyelmet (63–91.). Báling a jogintézmény történetének rövid áttekintését követően annak kérdésért firtatja, hogy a 11. századi Közép-Kelet-Európa dinasztikus házasságkötéseinek esetében mennyiben érvényesültek – a politikai szempontok mellett – a kánonjog, illetve a világi jog előírásai. A következő alfejezetek az Árpádok, a Piastok és a Přemyslidák házassági horizontjait mutatják be (91–171.). Utóbbi fogalmat a szerző a következőképpen határozza meg: „Házassági horizont alatt azon politikai és egyéb okokból megkötött házasságok összességét értjük egy adott generáció során, amelyeknek az irányultsága megadja azt a mozgásteret, amely egy-egy dinasztiának a rendelkezésre állt, hogy céljait a házasságokon keresztül elérje.” (91.) Báling az ezredfordulótól a 12. század elejéig összesen öt generáció házassági kapcsolatait veszi górcső alá: a nemzedékrendeket mintegy nyolcvan, a források nyomán megismerhető személy alkotja (közülük huszonhét fő az Árpád-ház tagja). Megállapításait a következőkben összegezzük: a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az uralkodóházak az előtünk ismertnél jóval kiterjedtebb rokonsággal rendelkezettek. A családtagokról elsősorban azokban az esetekben van lehetőségünk informálódni, amikor közöttük torzsalkodásokra került sor: a hatalmi viszályokról krónikáink előszeretettel nyújtanak ugyanis bővebb tájékoztatást. A csupán töredékesen rendelkezésünkre álló adatok nyomán is kirajzolódnak ugyanakkor azok a főbb tendenciák, amelyek az Árpádok, a Piastok, illetve a Přemyslidák házassági orientációiban megfigyelhetők. A dinasztiai tagjainak a környező országok hatalmi elitjével létesített kapcsolatait (a vizsgált periódusban mind az Árpádok, mind a Piastok esetében meghatározóknak bizonyulnak a Rurikidákhoz fűződő kötelékek) mellett a szerző kiemeli azokat az eseteket, amikor az uralkodóházak tagjai saját jogaruk alá eső területről vagy olyan vidékekről házasodtak, amelyek fölé ki kívánták terjeszteni uralmukat (pl. Géza fejedelem és Sarolt frigye). A legrangosabbnak ugyanakkor minden kétséget kizáróan a császári családdal való házassági kapcsolat számított. Míg Szent István eredetileg a bajor fejedelmi házba nősült be – abban az időben ugyanis, amikor Gizella Magyarországra érkezett, aligha lehetett még számolni azzal a lehetőséggel, hogy bátyja, Henrik majdan a császári trónra emelkedik –, addig Salamon már valóban császárléányt vezethetett oltárhoz Judit személyében. A német uralkodó Salamon halálával megözvegyült leányát később Władysław Herman lengyel fejedelem vette nőül: utóbbi eset szolgáltatja korszakunkban az egyetlen példát a Piastoknak a császári családdal létesült házassági kapcsolatára.

Az egység harmadik része végezetül a dinasztikus család működésére koncentrálna (171–246.). Előljáróban a szerző röviden figyelmet szentel a *familia* fogalom középkori értelmezéseinek, majd önálló alfejezetben tárgyalja a hatalom dinasztián belüli átörökítésének kérdését. Rávilágít arra, hogy az általa vizsgált területeken

sem a *senioratus* elve szerint való öröklésről, sem pedig a *primogenitura* jogának érvényesüléséről nem beszélhetünk a maga tiszta formájában. Miközben a korszak folyamán átalakulóban volt az uralkodói családmodell – a mellérendeltségi viszonyok helyett egyre inkább a hierarchikus viszonyok váltak meghatározókká –, az egyes családtagoknak a hatalomból történő kiszorulása gyakorta vezetett konfliktusokhoz. A trónviszályokban részt vevő személyek egymás közötti viszonyairól és a torzsalkodások rendezésének lehetőségeiről szólva emeli be elemzésébe Báling azokat a fogalmakat, amelyeket a münsteri iskola alkalmazott a középkori német társadalom kapcsolathálóinak leírására. Az egyenlő felek közötti érdekkapcsolatok alapját az *amicitia* – a terminust politikai barátságként fordíthatjuk – képezte. A házassági kötelék létrehozása mellett a barátsági szerződés volt az egyik módja az uralkodói dinasztiák közötti kontaktus létesítésének. A dinasztikus konfliktusokat lezáró megegyezések célja ugyancsak az *amicitia*, vagyis a szembenálló családtagok közötti eredendően jó viszony helyreállítása volt. A fogalom a 11. század folyamán átalakult: a paktumot kötő felek közötti egyenlőség mind inkább megszűnt, és a viszonyok hierarchizálódásával megjelent az alávetés, vagyis a *deditio* jogintézménye. Báling elemzése rávilágít, hogy a közép-kelet-európai térségek narratív forrásai éppúgy számos példát szolgáltatnak az *amicitia* és a *deditio* jelenségeihez köthető rituálékra, mint ahogyan a német területek az Althoff-iskola által vizsgált kútfői. A barátsági kötelékekhez kapcsolódó jogok és kötelezettségek sorában a szerző önállóan is vizsgálja a tanácsadást (*consilium*) és a segítségnyújtást (*auxilium*), valamint a befogadást (*asylum*). Az elemző munka főbb következtetéseit a dolgozat utolsó egysége (*Eredmények*, 247–251.) foglalja össze.

Különösen értékes részét adja a kötetnek a törzsszöveg függelékét képező adattár (*Genealógiai melléklet*, 253–540.). Ahogyan azt a szerző is hangsúlyozza, az elemző részben előforduló Árpád-házi személyek családtörténeti adatainak kézikönyvszerű tárgyalása azért mutatkozott szükségesnek, mert Wertner Mór immár 130 éve megjelent feldolgozása³ óta nem készült olyan kiadvány, amely a szóban forgó genealógiai információkat – az újabb szakirodalom eredményeit is figyelembe véve – részletesen sorra vette volna. A hiány pótlására vállalkozva Báling önálló szócikkek formájában szól az Árpád-ház azon tagjairól, akikről az összegzés elkészítéséhez kellő mennyiségű információ állt a rendelkezésére. (Azok a szereplők, akik forrásaink nyomán csupán csekély mértékben adatolhatók, a közvetlen családtagjaikról készült szócikkekben kerülnek említésre.) A genealógiai adattár lényegében Wertner rendszerét követi, amikor minden egyes, a függelékbe felvett dinasztiatag esetében megkísérli összegyűjteni a forrásokban fellelhető névalakokat, valamint a származásra, a születésre, a házasságkötésre, a gyermekekre és az elhalálozásra vonatkozó információkat. A forrásbázis és a szakirodalmi feldolgozások

³ Wertner Mór: *Az Árpádok család története*. Nagy-Becskerek, 1892.

teljességére épülő, a korábbi kutatás eredményeit a szerző saját állásfoglalásaival is kiegészítő adattári egységek érdeme, hogy a felhasználó számára rendszerezik a kútfők ellentmondásos adalékaival kapcsolatban megfogalmazható hipotéziseket. Reményünket fejezhetjük ki azzal kapcsolatban, hogy Báling a jövőben folytatja a jelen formájában a 12. század elejéig ívelő vállalkozást, és egy újabb kézikönyv formájában a későbbi Árpádok családtörténetét is elénk tárja.

Az olvasó kötetben történő tájékozódását személy- és földrajzinév-mutató segíti (541–567.). A munka kivehető mellékleteit képezik az Árpádok, a Piastok és a Přemyslidák genealógiai táblái.

Összefoglalóan elmondhatjuk: Báling Péter első monográfiája példát szolgáltat számunkra arra, hogy a komparatív módszer alkalmazása, valamint a nyugat-európai társadalomtörténet-írás eredményeinek bevonása egy olyan sokat vizsgált téma kutatására is megtermékenyítőleg hathat, mint amilyen az Árpádok családtörténete. Az analízist kísérő részletes adattárnak köszönhetően a korszak kutatója megkerülhetetlen kézikönyvként – „új Wertner”-ként – fogja forgatni az Árpád-ház Program támogatásával megvalósult kötetet.

Csákó Judit